

ЈОРДАНА МАРКОВИЋ
МИРЈАНА СОКОЛОВИЋ
(Ниш)

ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА У ГОВОРУ ПЕТРОВОГ СЕЛА

Петрово Село представља говорну оазу. Налази се на Мирочу у ђердапској говорној зони. У њему живе Црногорци који су се овде настанили пре око 150 година. Највише становника Петровог Села доселило се из Катунске нахије (најбројнији су били из Озринића), потом долазе Ријечани, па Херцеговци, затим Брђани, а најмање је досељеника из Љешанске нахије. У овом раду осврнућемо се на прозодијски систем говора овог села.

У нашој дијалектолошкој литератури прозодијски систем је саставни и обавезни део описа говора једног краја. Уобичајено је да се акценатски систем даје у поређењу са Вук-Даничићевом акцентуацијом, по граматичким категоријама. Природа и инвентар прозодема у домену су ауторовог чула слуха, те се узима да је све онако како тврди аутор и како је он чуо. Изузетно се понекад посумња у ауторово „добро ухо“¹.

Циљ овога рада јесте да се експериментално покаже инвентар прозодема и неке њихове карактеристике. У ту сврху прављена је паралела са резултатима до којих су дошли Илсе Лехисте и Павле Ивић, описујући природу стандардних акцената, као и природу акцената у чакавском и славонском говору². Истина, постоји разлика у

¹ Тако у говору Пољанице, тј. у прешевско-бујановачкој зони, Данило Барјактаревић налази стандардну акцентуацију, што А. Пецо демантује у раду *Савремена акцентуација говора Пољанице*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш 1994, 161-179, а тој чињеници посвећује пажњу и Радосав Ђуровић у *Лейтнички говорни тип*, Филолошки факултет Приштина, Врање 2000, стр. 26-29.

² Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ VI, Нови Сад, 1963, 31-80. Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ VIII, Нови Сад, 1965, 75-129. Ивић П., И. Лехисте, *Прилози истраживању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику*, ЗбФЛ X,

условима и информаторима. Наш материјал потиче од говорника који су представници једног дијалекта и представља спонтани говор, за разлику од материјала са којим је поређен, а који је претходно био одабран за потребе језичке анализе. За стандардни језик главни информатор је врхунски језички стручњак (Павле Ивић), уз дванаест допунских информатора, а материјал је снимљен у идеалним условима. И дијалекатски материјал претходно је одабран и снимљен у контролисаним, лабораторијским условима. Неке разлике последица су тих и таквих околности.

Овакав материјал има и своје недостатке: тежак је за анализу, резултати варирају и нису увек најпоузданији. Међутим, мишљења смо да се и овим сегментом језика треба позабавити на овај начин и видети какве резултате даје. Анализа „идеалног“ језика са „идеалним“ акцентима и „идеалних“ снимака значила би анализу неког вештачког језика — с једне стране, а с друге — човечје ухо представља субјективни став аутора, подложен разним утицајима, а може бити и последица предубеђења или осећаја понетог из матерњег говора.

Акцентуација говора П. Села упућује на једно непревело стање, по чему наликује на акцентуацију говора из окружења — говора ђердапске зоне, по тврђењу Асима Пеце³. У говору овога села има доста добро очуване староштокавске акцентуације, али и елемената новоштокавске прозодије. Због тога је неопходан осврт на порекло становника овога села, јер мислимо да ту лежи објашњење постојеће ситуације.

Акцентатски систем П. Села у тренутку досељења морао је бити доста неуједначен.

Једна група (Стара Црна Гора), судећи према Пешикановим подацима⁴, донела је следеће особине:

1. чување старе акцентуације и по месту и по квалитету, изузев типова *женã* и *свѣлã*;
2. елиминисање кратких акцената са крајњег отвореног слога;
3. чување старе фонолошке разлике између кратких и дугих слогова.

Нови Сад, 1967, 55–94. Лехисте И., П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996.

³ А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, ЗбФЛ XV/1, 186–194.

⁴ М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокашунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV.

Према начину елиминисања типова *женѧ*, *свѧлѧ*, имамо тројако стање:

- а. потпуно елиминисање таквих типова и преношење краткосилазног акцента на претходни слог у облику дугосилазног или краткосилазног у зависности од квантитета тог слога (метатаксичко преношење);
- б. метатаксичко преношење уз присуство извесних категорија типа *свѧлѧ*, *Пѧрдѧ*;
- в. потпуно преношење, али у виду дугоузлазног и краткосилазних: *свѧла*, *жѧна* (озринићки тип)⁵.

Друга (Брђани), судећи према подацима Д. Ћупића⁶, понела је следеће особине:

1. кратки силазни акценат са крајњег слога, без обзира на то да ли је отворен или затворен, преноси се на претходни у виду краткоузлазног или дугоузлазног у зависности од квантитета вокала на који се преноси (метатонијско преношење);
2. кратки силазни акценат са унутрашњих слогова не преноси се, а чува се и на ултими ако следи енклитика;
3. стари дуги силазни акценат не преноси се на претходни слог.

Трећи би били са херцеговачком акцентуацијом, а о њој не треба посебно говорити, пошто је то основица наше језичке норме.

Ово би могло бити стање акцентуације говора П. Села пре око сто педесет година, у време када је засновано ово село. Дакле — Црна Гора у малом, како каже Мирко Барјактаровић.⁷ Упућени једни на друге, изоловани готово херметички, морали су утицати једни на друге у правцу уједначавања.

Какав је могао бити „развој“ акценатског система?

У нашим дијалектима има потврда да стариначко становништво може да изврши утицај на придошлице, али и обрнуто. Такав образац није могуће применити у случају становника овога села. Овде старинаца није било, село је створено да би се у њему населили Црногорци који су пред налетом суше и глади морали да беже.

Која би од поменути три струје могла да изврши већи утицај — тешко је утврдити.

⁵ Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокашунски и љешански говори*, СДЗб XV, 25.

⁶ Д. Ћупић, *Говор Бјелоявлића*, СДЗб XXIII.

⁷ М. Барјактаровић, *Пейрово Село и животи његових старановника*, ГЕМ, књ. 22–23, Београд 1960.

Утицај околног становништва искључен је — околна села махом су настањена житељима који говоре другим, влашким језиком. Истина, они су билингви, али први језик, онај који понесу из породице — није српски. Стога се у њиховом говору, када се служе српским, понекад осећа утицај житеља Петровог Села.

Једини „историјски“ податак који бисмо могли узети у обзир (али и не морамо) приликом одгонетања „замршеног“ акценатског система овог села јесте осврт Мирка Барјактаровића на језик овога места. Он тврди да су стотинак година по досељавању Црногорци овога села говорили староштокавским — посве као Катуњани и то и Херцеговци и Брђани. Он, на основу боравка „преко љета по неколико дана“, налази да је акценат „старозетски [...] непренесени“ и да се „одржава исто тако доследно у двосложним и тросложним речима као и у вишесложним“⁸.

Ваља имати на уму да се Барјактаровић није бавио језиком — ни језиком уопште, ни језиком овога села. Он, између осталог, даје кратак и непрецизан осврт на говор, наводећи малобројне неакцентоване примере. Са којим говором је он поредио овај говор да би дошао до таквог закључка? Врло је вероватно да је такав закључак донео „одока“. То није био говор Србије, није ни херцеговачки, дакле, логично је да је то староштокавски, тј. староцрногорски. Ово мишљење, иако изгледа логично, уноси забуну у погледу одгонетања савремене акценатске слике. Ако је пре педесет година ово био староштокавски — „старозетски [...] непренесени“ — онда такав мора бити и данас. Међутим, према нашој грађи са снимака евидентно је да је ова тврдња само делимично тачна, јер је преношење акцената у говору овога села честа појава.

Одакле у њему оволико пренесених акцената? Може се помишљати на накнадни утицај — утицај школе, средстава масовне комуникације и околине. С обзиром на избор информатора⁹, о утицају школе и медија готово је немогуће говорити, а свакако је незнатан (уколико га уопште има) и утицај околине. У недостатку сигурних података, остају хипотезе. Наша је — да су становници овог села међусобно вршили утицај једни на друге, и да се у том изолованом суживоту, у оној мери у којој се овај говор очувао, развио неки мешовити говор састављен од особина говора свих становника. Многе осо-

⁸ М. Барјактаровић, нав. дело, 145.

⁹ Информатори су бирани по „образцу“ који потиче још од А. Белића (ЈФ VI) — најстарији становници, рођени и живели у том месту, мало се кретали изван краја у којем су живели, неписмени или једва писмени.

бине биле су заједничке, само у некима постојала је разлика. У такве спадају акценатске особине.

За анализу су узета два информатора, два аутентична говорника, који су репрезентовали говор овог села. Баба Живка Банићевић рођена је 1905, а деда Рајко — Радован Думелић 1912. Обоје су рођени у П. Селу, ту су живели, а у међувремену, нажалост, ту и умрли. Снимак је начињен 1990. године и представља спонтани разговор са информаторима.

Инвентар прозодема утврђен је експериментално. Анализа је вршена одвојено за оба субјекта, па су и резултати показани одвојено. У говору оба говорника регистрована су сва четири акцента, као и неакцентоване дужине пре и после акцентованог слога. То показују и спектрограми лексема са узлазним и силазним акцентима у изговору оба информатора (сл. 1 и 2).

Пошто су снимци настали на терену, и првобитно забележени на траци, коришћењем посебног уређаја пребачени су из аналогног у дигитални формат, а онда даље анализирани. Анализа је извршена на рачунару РС 586 са 32-битном звучном картицом. За то је коришћено више различитих алата за анализу звука. За пребацивање у дигитални формат коришћен је Wave Editor 32 за Windows, док је основни алат за анализу био програмски пакет Swell, „компјутерска лабораторија за анализу говора“, како га називају његови аутори. Он се састоји од неколико програма. Основни програм је едитор сигнала, који омогућава посматрање звучног сигнала, измене, брисање делова и сл. Други програм има могућност приказивања спектрограма широке и уске траке и читавање жељених вредности, и он је коришћен за анализу.

Пре анализе извршена је селекција грађе. Одабране су речи које се налазе у средини реченице (тј. нису ни на почетку, ни на крају исказа), а које нису ни на који начин посебно наглашене, пошто је познато да тај положај одговара неутралној позицији и пошто је у таквим случајевима утицај реченичне интонације најмањи¹⁰. Речи код којих се у позадини чуо неки додатни звук или сметња, одбачене су. Због чињенице да су снимци настали на терену, а не у лабораторији, сви снимци садрже изванредан ниво шума, који је неизбежан, али он није битно утицао на резултате јер се налази на нижим фреквенцијама.

За сваку реч урађени су спектрограми широке траке и са њих одређено трајање слоговних језгара. Са спектрограма уске траке очи-

¹⁰ Лехисте И., П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996, стр. 50.

тане су вредности основне фреквенције на почетку и крају, као и на месту врхунца, коришћењем неког од виших хармоника, најчешће десетог. На основу ових вредности одређен је акценатски тип речи.

Осврнућемо се укратко на те експерименталне резултате, упоређујући их са резултатима до којих су дошли П. Ивић и И. Лехисте. У глобалу гледано, сва четири стандардна акцента реализују се на начин који је описан у њиховим радовима.

Код речи са дугосилазним акцентом тонско кретање у акцентованом слогу углавном је силазно, а у мањем броју речи јавља се врло мали почетни успон. Слог непосредно иза акцентованог налази се већим делом испод краја акцентованог слога, а Фо такође има силазно кретање. Ова силазност наставља се и у осталим поста акценатским слоговима, ако се ради о речима са више од два слога.

У речима са краткосилазним акцентом основна фреквенција у акцентованом слогу углавном има силазни или силазно-узлазни ток (у том случају врхунац је близу почетка слога), а у мањем броју речи раван или скоро раван. У слогу непосредно иза акцентованог кретање Фо увек је силазно (са евентуалним краћим успоном на почетку), а цео слог се налази испод акцентованог слога или се почетним својим делом налази на висини завршетка акцентованог слога.

Ни код узлазних акцената ситуација није једнообразна. Томе свакако доприноси и чињеница да је у материјалу пронађен релативно мали број примера речи са овим акцентима (у поређењу са силазним акцентима), као и сама непреврелост ситуације, јер је реч о говору у којем процес акценатског преношења није у потпуности извршен.

У једном броју речи са краткоузлазним акцентом Фо у акцентованом слогу расте од почетка до краја, са врхунцем на самом крају или нешто пре краја. У наредном слогу кретање Фо је благо силазно, а цео слог се налази или на нивоу завршетка акцентованог слога, или на нивоу акцентованог слога у целини (при томе је почетак наредног слога на висини завршетка акцентованог слога, а онда се тон спушта ка нивоу почетног дела акцентованог слога). Друга група речи одликује се претежно равним тоном Фо у оба слога. Јавља се и једна мања група речи са силазним кретањем Фо у акцентованом слогу, понегде уз минимални успон на почетку. У тим речима поста акценатски слог налази се на нивоу акцентованог слога или једним делом и изнад њега, а кретање Фо је силазно. Овакви примери су у подједнакој мери заступљени код оба говорника.

Основна фреквенција у акцентованом слогу речи са дугоузлазним акцентом има узлазно кретање, са врхунцем на крају слога или

непосредно пре њега. Поста акценатски слог се налази на висини завршетка првог слога, ређе изнад њега, а ток F_0 је благо силазан, понекад скоро раван. Ретко је и у поста акценатском слогу кретање F_0 претежно узлазно, са врхунцем у другој половини слога.

Задржаћемо се мало и на силазним акцентима на неиницијалним слоговима. Оваквим акценатским типовима није досад посвећивано много пажње.

Један број речи у нашем материјалу има силазне акценте на финалним слоговима. Када је на финалном слогу краткосилазни акценат, тон у акцентованом слогу има узлазно-силазни ток, док је кретање тона у слогу који претходи акцентованом узлазно од почетка до краја (ако реч има више од 2 слога, онда је узлазно у свим слоговима који претходе акцентованом слогу). По висини тона акцентовани слог је у целини изнад нивоа пре акценатских слогова.

Када је краткосилазни акценат у медијалном положају, он се такође у целини издваја од околних слогова својом тонском висином. Ток F_0 у акцентованом слогу је силазан (могућ је минимални успон на самом почетку), као и у поста акценатским слоговима. Код женског гласа, који је виши, овај распон силазности је већи. Међутим, у пре акценатском слогу тросложних речи F_0 расте од почетка до краја. У четворосложним речима са краткосилазним акцентом на другом слогу постоји разлика између наших субјеката: код мушког говорника тон је узлазан, а код женског силазан.

Дугосилазни акценат на финалним слоговима има истоветно кретање тона: стрми пад (већи ако је реч на вишим фреквенцијама, тј. ако се ради о женском гласу), са евентуалним мањим успоном на почетку. Од речи са краткосилазним акцентом на финалном слогу ове речи се разликују по томе што имају силазно кретање тона у пре акценатском слогу. Сем тога, акцентовани слог није у потпуности изнад нивоа претходног слога, већ се у целини или једним делом налази на истој висини.

Кретање тона у акцентованом слогу речи са дугосилазним акцентом на унутрашњим слоговима слично је оном код речи са краткосилазним акцентом на унутрашњим слоговима. У акцентованом и слогу који му следи оно је силазно (или је узлазно-силазно, са врхунцем близу почетка), док у пре акценатским слоговима има примера и са узлазним и са силазним кретањем F_0 . По свему судећи, код речи са силазним акцентима на унутрашњим слоговима (било да је то краткосилазни, било дугосилазни акценат), тонско кретање у слогу испред акцентованог није пресудно за реализацију одговарајућег акцента.

На сликама 3 и 4 приказани су неки од акценатских типова који су у нашем материјалу заступљени већим бројем примера. Доњи низ кривуља приказује просечне вредности за мушки глас, а горњи за женски глас.

Ако ове резултате упоредимо са резултатима до којих су дошли Ивић и Лехисте у анализи дијалеката¹¹, за акценатске типове који постоје и у нашем материјалу, можемо закључити следеће. Тонско кретање у нашим речима типа к + дс (к = кратки, дс = дугосилазни) слично је оном које је приказано за говорника Ч1 у чакавском говору (тип к + дс), а типови к + дс + к слични су одговарајућим типовима у славонском. Међутим, извесне мање разлике појавиле су се у неким комбинацијама са краткосилазним акцентом. Наш тип к + кс (кс = краткосилазни) има узлазно кретање Fo у преакценатском слогу, а славонски к + кс нема, док је промена Fo у акценатованим слоговима слична, узлазно-силазна. У речима типа к + кс + к постоје сличне разлике. У нашем материјалу у слогу који претходи акценатованом тон је такође узлазан, док је у славонском узлазно-силазан.

Постојање два силазна и два узлазна акцента у говору П. Села представља чињеницу. Међутим, да би се остварио увид у акценатску слику овога села неопходно је осврнути се на дистрибуцију ових акцената.

У том погледу овај говор се и не разликује битно од околног говора — говора ђердапске зоне и има следеће особине:

— краткосилазни на неком од унутрашњих слогова укључујући и затворену ултиму;

— дугосилазни на било ком слогу, укључујући и отворену ултиму вишесложних речи;

— оба акцента узлазне интонације.¹²

То потврђују и примери из наше грађе:

краткосилазни акценат:

а. на затвореној ултими: *ђеѿѿѿѿ, данѿс, живѿѿѿ, оѿѿѿѿ, унѿк, ѿа-мѿн, назѿѿѿѿ, качамѿк, нѿрѿѿѿ, кѿзѿѿѿѿ;*

б. на отвореној ултими једино у енклизима:

браѿѿ ни су, фалѿ ѿѿи, јесѿ ли.

¹¹ У поменутих радовима обрађени су делимично чакавски, кајкавски и славонски говори, али је тежиште рада било на утврђивању опозиције између дугих акцената у овим говорима (дугосилазни : дугоузлазни и неоакут). В. И. Лехисте, П. Ивић, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1996, стр. 88–106.

¹² А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, 186–194.

в. на унутрашњим слоговима вишесложних речи:

Алѣкса, Рађиша, ракија, шеница, орѣси, унуци, чибуци, касније; ийиѣо, лагао, имао, радила сам, одила, иричали, куйили, скийале, иосийим, сведочим, да замислим; кафеџија, геомѣтар, домаћица; рачунао, иокосио, научио, оселио се, научила, багенишеш (спектрограм уске траке за ову реч приказан је на слици 5);

дугосилазни акценат:

а. на отвореној ултими:

код сестире (спектрограм уске траке за ову реч приказан је на слици 5), *земље, женѣ, снагѣ, брава, с једнѣ, овѣ, ка се уда, жиѣи, да је шучѣ.*

б. на затвореној ултими:

инаиѣ, занайѣ, рачун, бунар, асиал, Бабѣљ, шесѣи, једном, зимус, седим, сийдим се; адвокатѣ.

в. на унутрашњем слогу:

иомирѣи; уради, изиђеш, иомире се, расирѣгну, да се услужи, исирѣчам; ирезивамо, око државнога; у канцеларију.

Преношења силазних акцената на претходни слог има — метатаксихог или метатонијског.

Метатаксихко:

вѣда, жѣна, шийиом, ђца, дѣша, ѣмам, рањѣ, касније;

метатонијско:

дѣша, дѣвојка; дѣше, народ, иричѣ, радила.

На слици бр. 6 приказан је спектрограм уске траке речи *доша* (< дошао) са непренесеним акцентом — *дошѣ* и са пренесеним — *дѣшѣ* у изговору једног истог информатора.

Дугосилазни акценат показује већу отпорност на преношење, чиме се уклапа у општу слику наших говора конзервативнијег типа.

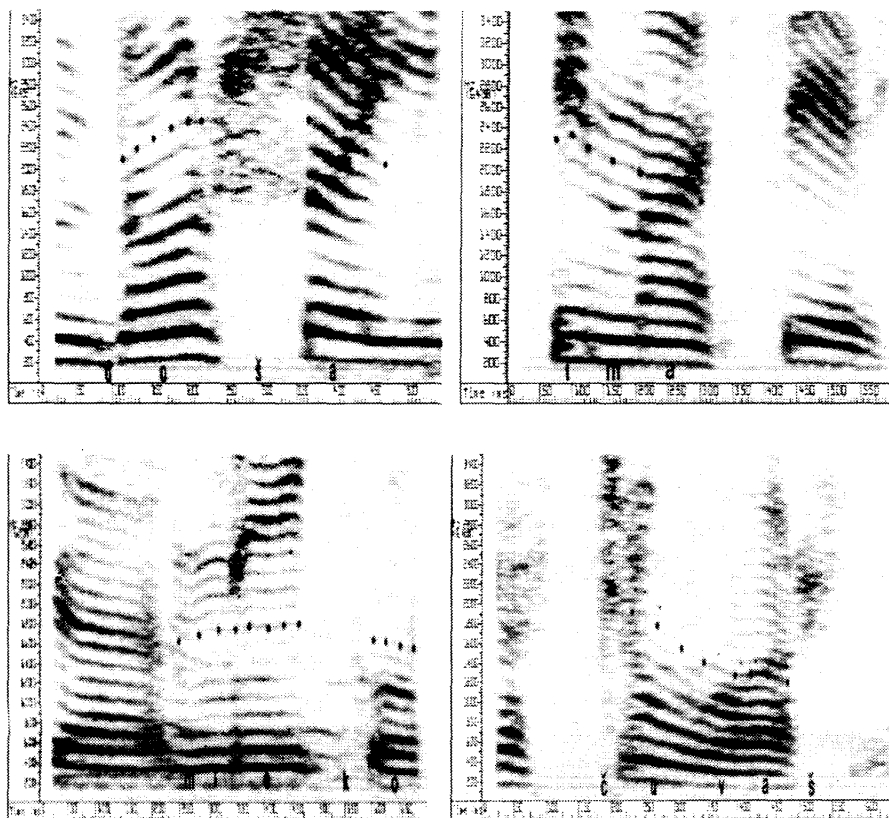
Померање акцента са старог места на претходни слог доста је често. Бројни дублети са узлазним акцентима још увек недовољно израженим говоре о процесу који је у току.¹³

Да закључимо. У говору П. Села могу се јавити сви стандардни акценти. Њихово постојање потврђено је и на спектрограму уске траке. Међутим, нестандартна дистрибуција ових акцената казује да говор овога села не спада у говор са стандардном акцентуацијом. Ово је староштокавска акцентуација у превирању — обични су силазни акценти на унутрашњим, па и финалним слоговима, често је метатак-

¹³ Ова појава регистрована је у многим нашим народним говорима. Између осталих региструје је и А. Пецо у *Говору ђердајске зоне*, 193.

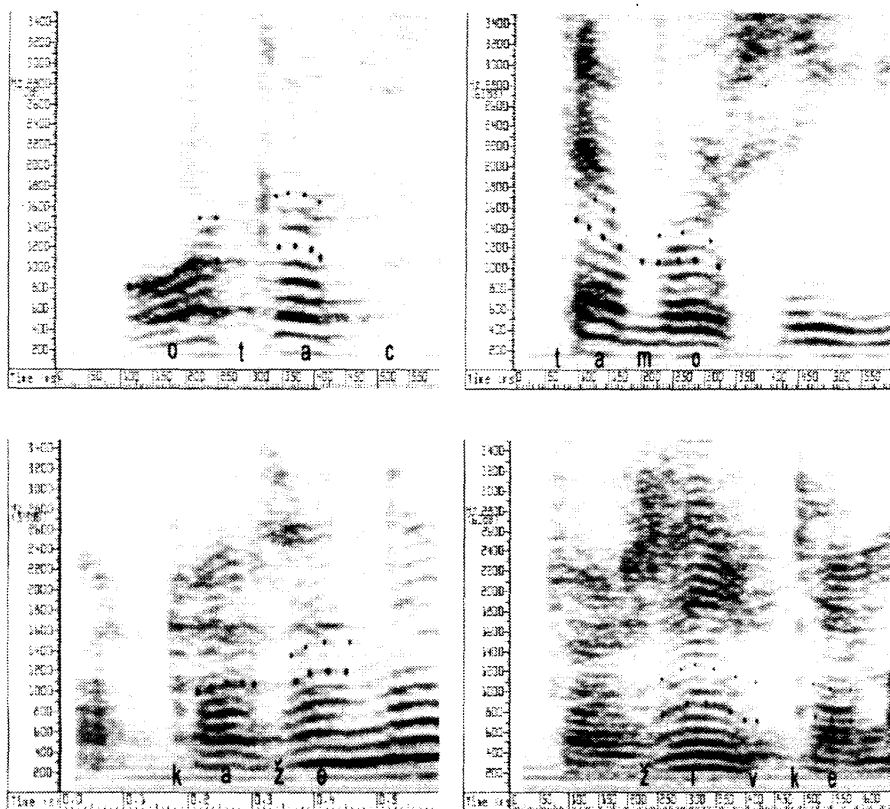
сичко преношење силазних акцената, а није непозната ни метатонија. Стога је у говору једног информатора могућа појава три различито акцентована облика (*дошā*, *дѡшā* и *дѡшā̄*), без семантичке диференцијације.

Да ли ће то бити процес који А. Пецо региструје у ђердапском говору — „да је класична ресавска акцентуација све више у узмицању“¹⁴ пред четвороакценатском — те да је исти процес захватио и овај говор, или је то дугогодишње деловање једног броја Херцеговаца, који су у ово село дошли са првим досељеницима — тешко је рећи.

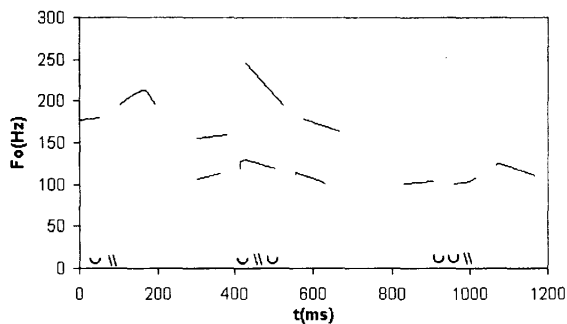

Слика 1. Спектрограми уске траке за речи *дѡшā* : *ѡмā* и *млѣко* : *чѡваш* у изговору Живке Банишевић.

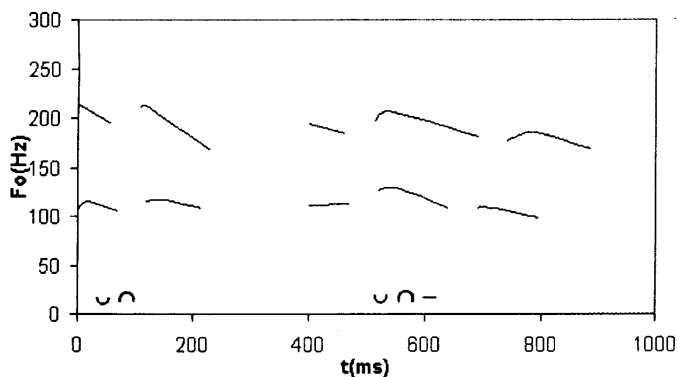
¹⁴ А. Пецо, *Говор ђердапске зоне*, 191.

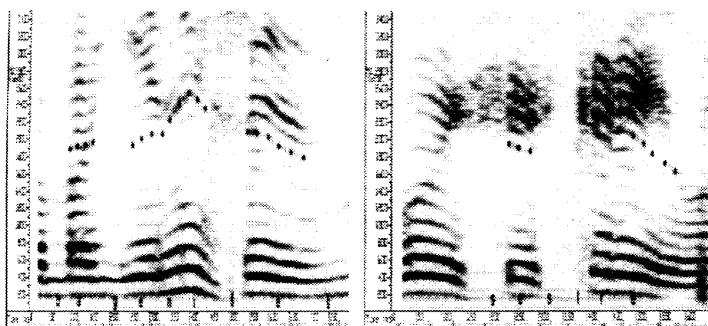
Слика 2. Спектрограми уске траке за речи *òтац* : *тáмо* и *кáже* : *Жíв-ке* у изговору Радована Думелића.

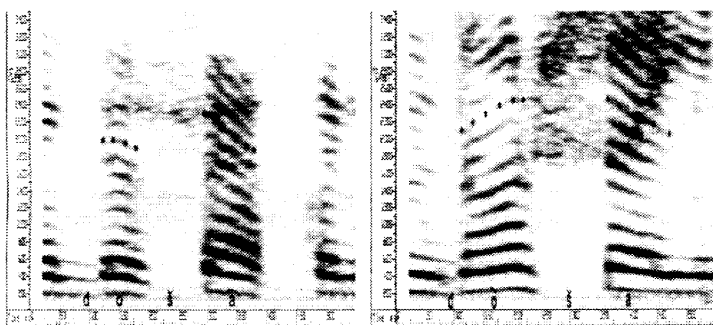
Слика 3. Просечне кривуље F_0 у речима са краткосилазним акцентом на неиницијалним слоговима, за типове $k + ks$, $k + ks + k$, $k + k + ks$, у изговору двоје говорника (доње кривуље представљају мушки, горње женски глас).

Слика 4. Просечне кривуље F_0 у речима са дугосилазним акцентом на неиницијалним слоговима, за типове $k + ds$, $k + ds + d$, у изговору двоје говорника (доње кривуље представљају мушки, горње женски глас).

Слика 5. Спектрограми уске траке за речи *багeнџeш* и *сeсирè* у изговору субјекта Живке Банићeвић.

Слика 6. Спектрограми уске траке за речи *дошā* и *дoшā* у изговору субјекта Живке Банићeвић.